

A végrendelet, mint a felekezeti hovatartozást meghatározó elem a 17–18. századi Erdélyben

<https://erdelyikronika.net/2019/10/06/a-vegrendelet-mint-a-felekezeti-hovatartozast-meghatarozo-elem>

Szerző: Bartha Zoltán

Az írásbeliség egyik legszemélyesebb műfaja a végrendelet, és annak ellenére, hogy általában egy szomorú eseményhez, az elkerülhetetlen elmúláshoz kötődik, az irodalom legszebb műfajai közé tartozik. A halál elkerülhetetlen, ez félelemmel járhat, hisz az ismeretlenbe vezető utolsó útra lépő hívő nem tudhatta, hogy lelke a mennyországba, vagy az örök kárhozatra fog jutni. Ráadásul a legtöbb végrendelező jelentős vagyonnal, rangokkal és nem utolsó sorban népes családdal, szerető férjjel vagy feleséggel, gyerekekkel volt körülvéve, akik tőle függtek, tőle vártak védelmet és gondoskodást. Ezért a végrendelet megírása amolyan utolsó rendelkezés is volt, melyben az életéről rövidesen számot adó lélek gondoskodni próbált mindazokról, akik tőle függtek. De ez egy jó alkalom volt arra is, hogy könnyítsenek a lelkükön is.

Végakaratot bárki írhatott, akinek volt amiről hagyatkoznia, aki elérte a felnőttkort, és aki „senkitől sem kényszerítve, mindazonáltal elméjében csendes” volt. A végrendeletírás általában a tehetősebbek körében volt divatos, hisz ők kellő vagyonnal és fontos tisztségekkel bírtak, így volt mit hagyjanak az utódaiknak. De a végrendelezők között a fejedelmek és a főnemesi kastélyok tulajdonosai mellett ott találjuk az udvarházakban lakó kis- és középnemeseket, a hadviselő székelyeket, városi polgárokat, egyházi személyeket, és a szolgagy vagy jobbágyokban élő falusiakat is. A levéltárakban vagy a magángyűjteményekben őrzött családi iratok között fennmaradt végrendeletek az adott korok társadalmáról, gazdasági, politikai és nem utolsó sorban felekezeti életéről nyújtanak fontos és igen érdekes képet. A testamentumok megírásának indítékai különbözőek voltak. Volt, aki hadba indulás^[1] előtt írta meg végrendeletét, míg másokat valami betegség vagy halálos járvány kitörése készítetett erre. A legtöbben mégis az öregségre hivatkoztak, de voltak olyanok is, akik „testben és elmében is egészséges” állapotban hagyatkoztak.

Az újkor hajnalán a történelem a nőknek csak mellékszerepeket osztott, mégis e kor családközpontú társadalmában ők is rendelkeztek bizonyos jogokkal. Ezek közé tartozott az is, hogy ősik és szerzett vagyonuk felett szabadon végrendelezhettek. A végrendelezők között a nők száma sokkalta kisebb, mint a férfiaké. A végrendelező nők hagyatkozhattak férjük, fiaik, leányaik vagy más atyafiúik javára, ám a vagyon megosztásánál mindig a család érdekeit tartották szem előtt. A nők által készített vagy készített végrendeletek semmiben sem térnek

el a férfiak által írt vagy íratott végrendeletektől, talán csak a javak felsorolása aprólékosabb.^[2] Első látásra úgy tűnhet, hogy a végrendeletek csak a végrendelkezők vagyoni állapotába, jobb esetben a családi életébe engednek betekintést. Ám ha figyelmesebben tanulmányozzuk őket, számos más információra bukkanhatunk. Az élettől megválni készülő ember utolsó rendelkezésében nem csak családja és vagyona további sorsáról intézkedett, de számot vetett Isten előtt is. A halál árnyékában már nem volt érdemes hazudni, így a végrendeletekből a végrendelkező felekezeti hovatartozásáról is fontos információkat tudhatunk meg.

A végrendeletek belső szerkezetét, felépítését vizsgálva az állapítható meg, hogy a hagyatkozók társadalmon belül betöltött helyük, koruk vagy nemük ellenére ugyanazokat a sémákat követik. A bevezető sorokban latinul vagy magyarul a végrendelet keltezését és a megírás helyét rögzítették: „Anno Domini 1614 die 27 mensis Mai Ante Festum Sancti Corporis Christi apud aedas Generosi Donath de Telek in eadem possessione Thelek, Sedeque Sicudicali Orbay.”^[3] Ezt általában az intituláció követte, amelyben a véghagyakozó személyét nevezték meg magyarul vagy latinul, mint például „Én Losonczy András.” Általában a bevezetőben került sor a jelenlévő tanúk megnevezésére, akik esetenként a testamentumok végrehajtóivá is váltak. Számuk általában 2-5 fő között mozgott, néhol azonban több személy is részt vett az eseményen: „Mi Kastaly Ferencz, Biro Mihály, Biró János Deák, és Barla Mihály Deak, Gyergio Székben Ujfaluban lako nemes személyek, Barla János Deák, Csykszeki Szent Mihalyi, ki mostan ugyan Csik Szeki Szent Damokosi Schola Mester, nemes személy. Adgiuk emlékezetre mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben, hogy ez jelen valo 1659 esztendőben májusnak harmadik napian mikor volnánk ezen Gyergio Szekben Ujfaluban Nehaj Nemes, es Vitezlő Bott András Úr megh hagyatott Eözvegye, Kristaly Anna Asszony házánal, tón my előttünk megh irt Bott Andrásné Asszonyom, elő nyelvével szabad jo akarattya szerint ilyen fassiott, es Testamentaria dispositiott.”^[4]

A tanúk feladatai közé tartozott igazolni a végrendelkező személy szellemi épségét és az örökölhető, felosztásra kerülő javak valóságos létezését. A jelenlévők gyűrűs pecsétjükkel és aláírásukkal „keresztényi igaz hitük” szerint igazolták a szóban elhangzott végrendelet valóság voltát. Az erdélyi jogrend szerint a szóban elmondott, és más által papíron rögzített végakaratot több tanúnak is igazolnia kellett, ellenben a végrendelkező által, saját kezűleg írt és megpecsételt végrendelet tanúk nélkül is teljes értékű volt. A tanúk névsorát vizsgálva érdekes társadalmi- és családtörténeti viszonyokat fedezhetünk fel. A „testamentumos bírák” között nők nem szerepelhettek. A 18. század végén ifjú Cserei Farkas a „Magyar és Székely Asszonyok Törvényei” című munkájában az erre vonatkozó, évszázadok óta használt és betartott joggyakorlatot így összegzi: „Testamentumot, vagyis utolsó Rendelést akarván tenni valaki, ahhoz értő alkalmas férfiak előtt tegye azt, mert Bizonyságok (kiket Testamentumos Bíráknak szoktuk nevezni) az Asszonyok abban nem lehetnek.”^[5]

A végrendeletek talán legszebb részét az intitulációt követő invokáció, és ezen belül is a felajánlás képezi, mely a földi élet mulandóságáról, és a túlvilági boldogságba vetett hitről tesz tanúvallomást. Ezek a legszemélyesebb, legőszintébb részek, a halál leheletétől megérintett személyek itt tesznek hitet vallási hovatartozásukról, Istenhez fűződő viszonyukról. Ezért a felekezetek közötti eltéréseket ismerő történészek számára e szövegrészek igen fontos, a végrendelező felekezeti hovatartozásáról árulkodó információkat tartalmazhatnak. Kálnoki Farkas 1707. augusztus 23-án, Brassóban, a tanúk előtt ekként tett hitet vallása felől: „Leg elsöben is ajánlom az én lelkemet az én romlandó bünös testemtől való elválása után az ő Teremtő jó Istennek kezeiben az honnan származott volt, testemet peniglen az ő Annyának az földnek, az kiből vétetett volt, elhivén azt minden kétség nélkül, hogy a nagyhatalmú Isten az utolsó napon az én porrá vált testemet az földnek porából feltámasztván, lelkemet egyesíti és az én Jesus Christusomat érdeme által ugyan ezen testemben az örök dicsőségben meg látom az én Istenemet az én szemeimmel, holott is ő felségít az Szent Angyaloknak és az boldogult Szenteknek seregivel együtt vég nélkül dicsérem, ez világot hagyom az én feleimnek és a benne élőknek.”^[6] Aki csak keveset is járatos a vallási dolgokban, még akkor is, ha semmit sem tud a végrendelező személyéről, e sorokat olvasva, már sejtheti, hogy egy katolikus hitet valló személlyel van dolga.

Ha Gyulaffy Borbála 1651. november 18-án, Szilágycsehben lejegyzett végrendeletének sorait olvassuk, már sokkalta könnyebben felismerhetjük azokat az elemeket, melyek arról árulkodnak, hogy a végrendelező a katolikus hitet követte: „Mindeneknek előtte, azért te néked az én Istenemnek adok örökké való nagy hálákat, hogy te Szent Felsiged engemet mégh mikor nem vólnék, sőt mégh mikor ellensiged fölnek, oly igen szerettél, hogy az te szent Fiadban, az Úr Jézus Christusban az örök életre választanál, és bizonyos időben, nem valami csúszo mászo féreggé teremtettél, noha azt is méltan megh cselekedhetted volna, hanem képedre s hasonlatosságodra formálván, okos lélekkel meg ajándékoztál, keresztény Atyától, Anyától ép kézzel lábbal ez Világra adtál szüleimtől. Vött természetemnek ostobaságában nem hadtál, hanem Sz. Léleknek, és az keresztisgbéli Viznek feredője által engemet Ujra szültél, meg szenteltél, fel tartottál, neveltél, áldásidat reám árasztottad, lelki és testi ajándékiddal szévevet hozzád szeliditötted, akaratomat szolgálatodhoz édesitötted, késedelmességemet meg tanitottad, gyarlosághomat érdemem szerint meg ostoroztad, hatalmas kezeddal belém oltot igaz isméretedet naponkint neveltéd. Mind ezekért és töb lelki testi jó tétémenyedirt nékem szerelmes Atyám, mivel kedves kegyen egyébbel az szivbéli hála adással nem tudom, indits fel azért az én hideg szivemet az te Sz. Lelkednek melegítő tüzével, had mondhassam nagy, lelki buzgossággal, az Sz. Angyalokkal egyetemben, amaz halando dicséretet: Sz. Sz. Isten az Seregeknek Ura Istene, ki az Atya, az Fiu, és az Sz. Lélek, tied az dicsősség, hála adás mind ezekért mátol fogva, mind örökké, Ámen.”^[7]

Az 1807. január 30-án, Kolozsváron lejegyzett végrendeletben a végrendelező személy már világosan tudomásunkra hozza felekezeti hovatartozását: „Én Hallerkői G. Haller Carolina meg alázott szivvel le borulván Hálákat adok a Mindenható Mennyei Felségnek, hogy engemet az igaz Hitben Keresztény Szülőktől születtem, a valóságos Catholica Anya Szent Egyházban fel neveltetvén, abban ingyen való Kegyeleméből meg tartott, több izben terhes szomorúságok által reám bocsáttatott meg próbáltatásaimban Szent Kegyelemét meg nem vonta, sőt meg nem fogható nagy hatalmával mindenkor tsudálatosan meg vigasztalni méltoztatott. Minthogy meg másolhatatlan öröktől fogva való Szent Rendelése azon Mennyei Felségnek az, hogy minden Ember egyszer meg hallyon, és Porbol lett Teste ismét porrá vállyék, annak pedig bizonyos orájának meg tudása meg foghatatlan Titokban vagyon.”^[8]

A következő végrendelet invocációjából nem csak azt tudjuk meg, hogy a végrendelező Bethlen Miklós katolikus vallású, de azt is, hogy egy másik hitben lett megkeresztelve, és csak később tért át e hitre: „Hálákat adván, az én Veghetetlen Kegyelemű, s Joságú Istenemnek, hogy engemet ingyen való Kegyeleméből teremtvén, Keresztény Vallásban születésemet, és neveltetésemet engedvén. Végre a Romai Közönséges Szent Hitre vezérelvén, Lelki tsendességgel meg áldván, és Világi Jovaiban is bővön részeltetni meltosztatott.”^[9] Hasonlóképpen, a református vallást követők is hitet tesznek felekezeti hovatartozásukról. 1644. február 1-én Kolozsváron idősebb Bánffy Zsigmond ekként tesz bizonyosságot hitéről: „Legh elseoben is lelkemet aianlom az en Terempteo Istenemnek, bizonyosan el hiven, hogy az fel tamadas utan, az en megh valto Christusomnak erdemevel, az eoreok eletben reszeswleok, Testemet penigh az eo Ann्यानak, ez feoldnek hagyván.”^[10] E sorokat olvasva még elég nehéz megállapítani azt, hogy a végrendelező mely felekezet híve. Ezzel szemben a következő példából már világosan rájöhetünk, hogy a végrendelező személy valamelyik protestáns felekezet tagja: „Atyának, Fiúnak és Szentléleknek Úr Istennek nevében. Ámen. Minthogy a mindeneket bíró, szabadoson uralkodó igaz Isten mindeneket mulandó s halandóság alá vetett, de végső oráját senki nem tudja, melyet senki el nem kerülhet, ezen halandóság által levén én is kötve, akartam rendelést tenni kevés javaimról...”^[11]

Egy másik végrendeletet olvasva pontosan tudjuk, hogy a végrendelező a református egyház elkötelezett híve volt: „Annak előtte köniörgök ezertis alazatosan, es tiszta szivből Szent Felségednek, hogy mind halálomnak orajaiglan migh szegény bűnös Lelkem, az niavalias testemből ki válik, tarcza megh minden fogiatkozás nélkül, az igaz reformata Calviniana vallásban, es egienlő ertelemben, melyben is az en giermeksegemtől fogva, édes szüleimtől neveltetem, kiert tudvan édes Istenem, menni sok niavaliakat, niomorusagokat, es szamtalan turbulatiokat és károkat szenvedtem, es jo kedvel fel is vettem. Es enged kglmesen az megh nevezett Vallásnak réghi megh rögzött szokása, szép es jo rendtartása szerint, az szegeny niavalias Testem adattassek megh az eő Ann्यानak az földnek.”^[12] És álljon itt egy unitárius

példa is: „Én Nagy Ajtai Mihály az Kolozsvári Bötsületes Magyar Natió való Unitaria Ecclesiának edgyik ordinarius Predikatora, tészek ilyen fassiót ez küs írásomnak es schédámnak vigora által.”[\[13\]](#)

A végrendeletek fő témáját az örökölhető javak felsorolása és az örökösök megnevezése jelentette. Mivel egy jogi aktusról volt szó, és sok esetben évszázadokra megszabhatta a családi vagyon háramoltatását, a végrendeletek ezen részét igen szigorú szabályok szerint szerkesztették meg. Az erdélyi családok örökösödési jogát évszázadokon át a Werbőczy István Hármaskönyvében összefoglalt jogszokások igazgatták.[\[14\]](#) Az örökösök között különbséget tettek a fiúk és a leányok között. A családi ősi birtokokat csak a fiúk örökölhették, ezért ezekről szinte nem is tesznek említést a végrendeletekben. A leányok vagy a leányági örökösök csak a szerzett javakból részesülhettek. A gyerekek életkoruktól függetlenül örökölhettek, de az örökséget csak a felnőttkor elérésekor vehették át. Az örökség felosztásakor elsősorban a család tagjai élveztek elsőbbséget, de mellettük más személyek, sőt intézmények is részesülhettek a végrendelező személy vagyonából. Az örökölhető javak listája, „az ingó és ingatlan marhák” leírása nem egységes, hanem végrendeletenként változik. A nagyobb hangsúlyt a földvagyonna helyezték, noha sok esetben hiányzik ezek pontos listája. Ezt követte az épületek, gazdasági eszközök (szekerek, ekék stb.), háztartási berendezések, állatok, termények felsorolása és hagyása. Igen fontos örökséget képeztek a különféle ékszerek, nemes fémekből készült tárgyak, a ruhák és kelmék. Ezeket rendszerint igen részletesen felsorolták, pontosan körülírva azok értékét, állapotát és súlyát. Egy nagyon szép példa erre a Bánffy Judit által örökölt javak listája, melyet Dolhán, 1710. december 15-én jegyezték le, és amely lista több oldalon keresztül sorolja az örökölt javakat.[\[15\]](#)

Amint említettem, a végrendelező a javaiból más, a családon kívüli személyeket, de akár intézményeket is megajándékozhatott. A rokonok mellett a barátok, cselédek, szolgák is részesülhettek adományokban. De talán a legnagyobb figyelmet az úgynevezett lélekváltság adománynak szentelték. Miközben a végrendelet fő alkotó részét képező adományok listájából nem jöhetünk rá a végrendelező felekezeti hovatartozására, a lélekváltságok vagy kegyes adományok már világosan tükrözik a végrendelező vallási irányultságát. Ezek az adományok nemcsak a végrendelező vallásos érzületét, hitéhez való ragaszkodását tükrözték, hanem ezek által, főleg katolikus körökben, a bűneinek megbocsájtását is remélhette. Ezért a végrendeletet tevők főleg az egyház és az egyház által fenntartott intézmények (kolostorok, iskolák, ispotályok) javára adományoztak. A hagyományozó általában annak a templomnak adakozott, ahol megkeresztelték vagy ahol ősei nyugodtak, esetleg maga is ott szeretett volna végső nyughelyet találni. „Lelkemet azért az én Teremtőm kezében való ajánlása mellett holtom után hogy énis ki Jo Istenem kegyelméből alkalmatossá téttem arra, hogy ő Felsége aldomasaibul mind magamot, ugy másokat is segíthetek. Ezokáért illendőbnek tartottam, sőt

ugyan köteleztetem arra, hogy sáfárságom alá Sz. Istenemtől biztatott Jovaimbol ugyan ő Flge ditsőségire vissza adgyak a minthogy hagyok és testálok a Nagy Enyedi Református Nemes Collegium számára ezer magyar forintokat, a Kolosvári Reformatum Collegiumnak ezeret, a Maros Vásárhellyi Refor. Collegiumnak ezer két százat, az Udvarhelyi Reformatum Gymnasiumnak négy százat, a Szászvárosi Refor. Scholának két százat, Nagy Bányainak száz ötvenet, Désinek száz ötvenet, M. Szent Királyi Reformatum Templomhoz százat, Betzeibe százat, Beretztekibe százat, Borsaihoz százat, Esztenyibe hatvanat, Türeihez hatvanat, Bánffi Hunyadihoz nyolczvant, Nagyfalusihoz nyolczvant, Bagosihoz hatvant, Zoványihoz ötvenet, Peretsenihez hatvant, Somlyaihoz százat, Balaihoz ötvent, Poroszloihoz hatvant, ezen két utolsobb Helységek vadnak Nemes Kraszna Vármegyében, mind öszve pedig öt ezer száz hatvan forintokat az alább meg irt mod szerint ugymint.”[\[16\]](#)

Ha ebből a végrendeletből világosan kitűnik, hogy a végrendelező a református egyház híve, hasonló mondható el a következő példáról is: „Az Szt. Ferencz Szerzetiben lévő Tiszteletes Páter Franciskánus Uraméknak ugyan Nemes Küküllő Vármegyében Dücső Szt. Mártonbol Medgyesre husz véka Buzát, Segesvárra is azon Pátereknek husz Véka Buzát, két Tehenet mise mondásra. A Mikházi Klastrom számára husz Véka Buzát, s két tehenet Misére. Udvarhelyre is Páter Franciskánus Uraméknak husz Véka Buzát. Udvarfalvára, a Tiszteletes Páter Minorita Uraméknak is egy tehenet. Beszterczére Tiszteletes Páter Piarista Uraméknak is husz Véka Buzát.”[\[17\]](#) Fodor Gergely 1665. március 9-én, a kolozsvári házában, betegágyán fekvé végrendelezik Makkai Imre, a kolozsvári Unitárius Egyház egyházfia és Kőműves Takács Márton előtt. És ha ebből még nem derül ki világosan, hogy a végrendelező milyen vallású, kegyes adományai már világosan mutatják, hogy a végső számot vető személy a unitárius vallást vallja: „Hagyok az B. (becses) Varosnak szaszhusz forintos Commisiot melynek az husz forintya az Sz. Peteri Ecclesianak epületire fordittassek. Az Colosvari Unitaria Ecclesiahhoz hagyok száz forintot + fl. 100. Az Colosi Unitaria Ecclesiahhoz hagyok husz forintot + fl. 20. Az Tordai Unitaria Ecclesiahhoz hagyok ugyan husz forintot + fl. 20. Solymosi Boldisar Püspek Uramnak Egy Tallert. Czikfalvi Uramnak is Egy Tallert. Az Magyar Cantornak fel Tallert. Az Nagy Scholaban leveo Magyar es Szasz Deakoknak fl. 3.”[\[18\]](#)

A kegyes adományokon kívül a végrendeleteknek még van egy igen fontos része, mely meghatározhatja a végrendelező felekezeti hovatartozását, és pedig a temetési szertartásra vonatkozó előírások. Bár ezek elég ritkák, és főleg a főnemesek által írt végrendeletekben fordulnak elő, igen értékes információkat tartalmaznak nemcsak a felekezeti hovatartozást kutatók számára, de az adott kor társadalmi mentalitását, gondolkodásmódját, szokásait kutatók számára is. Mikes Kelemen átok alatt hagyja meg, hogy a temetését családja a rangjához méltóan rendezze meg, nem „imígy-amígy celebrálva”, hanem a „mű rendünk s szokásunk szerint tisztességesen, sok szép Isteni szolgálatokkal.”[\[19\]](#) Haller János kancellár

egy egész temetési szertartást hagy utódaira. Ebben pontosan leírja temetése minden mozzanatát, kitérve a koporsóbatételre, öltöztetésére, sírbahelyezésére, de még a lelki üdvéért mondandó misékre és alamizsnaosztásra is.[\[20\]](#)

A végrendeletek utolsó elemei, a keltezés és az aláírók felsorolása már nem szolgáltat adatokat a végakaratot író vagy írató személy felekezetét illetően, hanem inkább csak családtörténeti fontossággal bír. A végrendeletek, akár református, akár katolikus vagy unitárius személy írta is, történelmünk, és ezen belül egyháztörténelmünk fontos forrásai, ezért kutatásuk, a széles olvasóközönség elé tárásuk minden történész feladata, hisz ezáltal nemcsak fontos családtörténeti adatokhoz jutunk, de Erdély 17-18. századi felekezeti összetételével kapcsolatban is igen fontos információkkal szolgálhatnak.

Jegyzetek

- [\[1\]](#) Például Gyerőffy János az illyei haditáborban, a havasalföldi hadjárat előestéjén, 1594. november 30-án végrendelezik. Mike Sándor személyes fond, 248 sz. fondjegyzék, 87 sz. A Román Állami Levéltár Kolozsvári részlegében.
- [\[2\]](#) Egy nagyon szép példa erre Bánffy Zsuzsa, gróf Bethlen Ádám özvegyének 1792. november 22-én, Kolozsváron adott végrendelete. Bánffy család levéltára, sz. fondjegyzék 1073 sz. Bánffy Farkas örököseire vonatkozó iratok. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [\[3\]](#) Donáth György végrendelete (27. sz). In: Erdélyi testamentumok, I. Hadviselő székelyek végrendeletei, Háromszék. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdős S. Kinga. Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- [\[4\]](#) Kristály Anna végrendelete. Gyergyóújfalu, 1659. május 3. Szárhegyi Lázár család levéltára, 384 sz. fondjegyzék, 119. sz. Végrendeletek. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [\[5\]](#) Cserei Farkas: A Magyar és Székely Asszonyok törvénye. Kolozsvár, 1800. 20.
- [\[6\]](#) Köröspataki Kálnoki Farkas végrendelete (133. sz.). In: Erdélyi testamentumok, I. Hadviselő székelyek végrendeletei, Háromszék. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdős S. Kinga. Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- [\[7\]](#) Gyulai-Kún család levéltára, 351 sz. fondjegyzék, 9 sz. Gyulaffy Borbála végrendelete. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.

- [8] Kornis család levéltára, 378 sz. fondjegyzék, 106 sz. Idegen végrendeletek, Fasc. XLIII, B, 1582-1811. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [9] Josika Hitbizomány levéltára, 255 sz. fondjegyzék, 554 sz. Bethlen Miklós végrendelete és annak végrehajtása. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [10] Bánffy család levéltára, 320 sz. fondjegyzék, 1564 sz. Bánffy Zsigmond, Belső Szolnok vármegye főispánjának végrendelete, 1644. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [11] Pekry Lőrincné Petróczi Kata Szidónia végrendelete (57. sz.). In: Erdélyi testamentumok IV. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, 1661-1723. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdős S. Kinga. Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2011.
- [12] Veér Krisztina végrendelete. Gyulafehérvári Káptalan, 1679. február 21. Sáromberki Teleki család levéltára, 252 sz. fondjegyzék, 6 sz. Végrendeletek. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [13] Nagy-Ajtai Mihály végrendelete (52 sz.). In: Erdélyi testamentumok IV. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, 1661-1723.
- [14] Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdős S. Kinga. Marosvásárhely, Mentor kiadó, 2006. Bevezető tanulmány, 21. o.
- [15] Gyulai-Kún család levéltára, 351 sz. fondjegyzék, 10 sz. Végrendeletek és kötéslevelek. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [16] Bánffy Zsigmond végrendelete. Szászmedgyes, 1752. december 10. Lónai Teleki család levéltára, 438 sz. fondjegyzék, 69 sz. Bánffy Zsigmond végrendelete és egyéb iratok. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [17] Zoltai Kata végrendelete. Bethlenfalva, 1734. október 6. Kornis család levéltára, 378 sz. fondjegyzék, 106 sz. Idegen végrendeletek, Fasc. XLIII, b, 1582- 1811. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [18] Fodor Gergely végrendelete. Kolozsvár, 1665.március 9. Az Unitáriusok történelme gyűjteményes fond, a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében.
- [19] Zabolai Mikes Kelemen végrendelete (103 sz.). In: Erdélyi testamentumok, I. Hadviselő székelyek végrendeletei, Háromszék. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdős S. Kinga. Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2003.

[20] Haller János végrendelete. Szeben, 1755. május 1. Mike Sándor gyűjtemény, 248 sz. fondjegyzék, 2654 sz. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében. Bánffy család levéltára, 320 sz. fondjegyzék, 1774 sz. Haller János végrendelete temetésével kapcsolatban, 1755. A Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében. Ez a változat egy latin nyelvű bevezetőt is tartalmaz. A magyar nyelvű szöveg néhány szóban eltér a Mike Sándor gyűjteményben levőtől. Kornis család levéltára, 378 sz. fondjegyzék, 106 sz. Idegen végrendeletek, Fasc. XLIII B, 15821811. A Román Állami levéltár kolozsvári részlegében. Ez a változat sincs megpecsételve, több kihúzás található benne. A szöveg azonos a Mike Sándor Gyűjteménybelivel. A hátlapján, más kéz által: 33 fiók, Fasc. XXXIII, N. 4. 1755.